

JOHN HICK VALLÁSI PLURALIZMUST HIRDETŐ IDEOLÓGIÁJÁNAK KRITIKAI VIZSGÁLATA

KOCSIS PÉTER

ABSTRACT

The main point of John Hick's religious pluralism is that the same inscrutable God (the "Real") is in the center of all world religions. The source of the plurality of religions is that this all-knowing, one God addresses all people in their own different culture to facilitate the communication of itself to them. An obvious and core consequence of all this is that all world religions are bearers of truth and there can be no difference among them in this respect.

When explaining his own ideas, Hick extensively relies on sources and examples from Hinduism and Buddhism, since both are pluralistic but ultimately employ an impersonal concept of the divine. Hick's pluralism is diametrically opposed to the Christ-centered focus of Christianity. To substantiate his anti-Nicene claims, Hick makes repeated references to Christian political ideology and historic practice, which however do not reflect the true values and objectives of the Christian doctrine.

In sum, Hick's pluralist ideology constitutes an elaborated Western philosophical-theological attack rejecting the deity of Jesus Christ on the merits of the virulent pluralism of apophatic South-Asian religions and because of the historic failures of Christianity.

BEVEZETÉS

John Hick először 1972-ben bemutatott, majd lényegében az 1980-as években részleteiben is kidolgozott vallási pluralizmusának lényege az, hogy minden világvallás ugyanazt az egy, „rejtőzködő” Istent (Ézs 45,15; Róm 11,33; 1Kor 2,9) mutatja be és állítja az emberi élet középpontjába. A vallások különbözőségének oka Hick szerint

kulturális természetű, hiszen a végtelen Isten a maga bölcsességében minden kultúrában úgy szólítja meg az embereket, hogy az adott kultúra nyelvén megismerhető, megérthető legyen. Mindebből az következik, hogy minden világvallás egyformán igaz, bár kultúránként eltérő jellegű, az adott kultúrához szabott képet ad Istenről, így az igazság tekintetében nem lehet közöttük rangsort felállítani.¹ Hick a vallásról szóló gondolkodás kopernikuszi fordulataának tartja saját elméletét, mivel szerinte az a valós, transznumerikus értelemben² egy Istent (kopernikuszi Nap) helyezi a vallásról folyó gondolkodás középpontjába, szemben annak a különböző manifesztációi (kopernikuszi Föld: pl. Jézus Krisztus vagy Allah) köré szerveződő, részleges vallásokkal és filozófiákkal.³

John Hick ortodox-evangelikál pályakezdése után részben filozófiai tanulmányai, részben a II. Világháború után gyors ütemben multikulturizálódó Nagy-Britanniában szerzett saját, vallással kapcsolatos élményei hatására fokozatosan távolodott el a keresztény ortodoxiától és annak exkluzivista alaptételétől, miszerint Jézus Krisztus formális elfogadása nélkül nincs üdvösség. Az üdvösség mindenki számára hozzáférhető voltát és Isten ennek alapját képező sokféleségét és megismerhetetlenségét hirdető vallásteológiájának kialakítása során eltávolodott a kereszténység dogmáitól és a hinduizmus befolyása alá került.⁴ Munkáját vállaltan és valóban a Tillich által megfogalmazott teológiai körön⁵ belül állva végezte, azt ugyanakkor filozófiai spekulációval megtámogatott erőteljes vallásközi szinkretizmus jellemezte. Írásait olvasva hamar nyilvánvalóvá válik, hogy minden vallás alapelméletét és a vallásosság alapmodelljét kívánta megalkotni, melyek a vallásközi párbeszéd, végső soron a világbéke ügyét hivatottak szolgálni.

Hick vallási pluralizmusról írt, közel négyszáz oldalas fő művének (*An interpretation of religion*)⁶ első 230 oldala a lényegi mondanivaló elméleti alapelemek bemutatását szolgálja. Először a vallás fenomenológiáját vizsgálja, majd annak episztemológiája kerül sorra. Csak ezek után mutatja be a pluralizmus ideológiáját és a belőle levezethető következtetéseket. A sorrend már jelzi Hick elkötelezett pozitívizmusát és humanizmusát⁷, melyek a részletek („tények”) vizsgálata során

¹ HICK, John [1]: *An interpretation of religion*, New Haven, Yale University Press, 2004, 350.

² TILlich, Paul: *Rendszeres teológia*, Budapest, Osiris Kiadó, 2002, 192.

³ HICK, John [2]: *God has many names*, Philadelphia, The Westminster Press, 1982, 18, 36.

⁴ ROSE, Kenneth: *Pluralism: The future of religion*, New York, Bloomsbury, 2014, 129–130; HICK [2]: 16–19.

⁵ TILlich: i. m., 27–29, HICK[1]: i. m., xxv.

⁶ Hick vallásfilozófiai tudományos munkáját ebben az először 1989-ben kiadott könyvben összegezi. Jelen dolgozat a 2004-es, az első kiadás óta megjelent kritikákra is reflektáló második kiadást használja. Kenneth Rose ezt a könyvet a „vallási pluralizmusról keresztény filozófus által írt legfontosabb munkának” tartotta 2014-ben. (Rose: i. m., 29.)

⁷ A humanizmus kifejezés a minden tekintetben emberközpontú gondolkodást hivatott jelezni. Pannenberg a vallásfilozófiában ezt a 17. században megjelenő antropológiai (nem isten-

és fő megállapításai kapcsán öltenek konkrét formát. Jelen dolgozat alapvetően Hick gondolatmenetét követve, azt kritikai szemléletben dolgozza fel és veti össze a következő teológusok munkáival:

- George A. Lindbeck, akinek szintézist ajánló valláshermeneutikája túllép a pluralizmus ideológiáján;
- Wilfred Härle, akinek rendszeres teológiája következetesen építi fel és képviseli a pozicionális pluralizmus, vagy másképp megnevezve a konstruktív ökumené programját;
- Paul Tillich, akinek rendszeres teológiáját Hick legitimációs céllal ki akarta sajátítani.

HICK VALLÁSFENOMENOLÓGIÁJA

Fenomenológiai vizsgálódása során Hick először a vallás univerzalitását elemezi mind térben, mind időben. Hick először a mai világvallásokra a „tengelykor” (*Achsenzeit*) óta jellemző szotériológiai irányultságra mutat rá, vagyis a jobb és szebb jövő ígéreteré, mely ígélet valóra válását a Hick által „Valós” (*Real*)⁸ névvel azonosított hatalom teszi lehetővé.⁹ Az ember ennek az ígéletnek a fényében már a kihívásokkal teli jelenben is boldog életet élhet, amennyiben azt, mint élete alapját és célját tételezte. Hick szerint a pozitív eszkatonban való részvételnek egy központi feltétele van: az énközpontúságról a Valós-központúságra való áttérés.¹⁰

Hick egyértelműen az ember vallási élményével azonosítja a vallás lényegét, amelyben a vallás életátformáló ereje megtapasztalható.¹¹ Mint írja, ez az egyetlen csatornája a Valós megismerésének, és – ezzel egyidejűleg – ez a Valós létezésére bizonyítékot szolgáltató egyetlen, hiteles forrás. Egy-egy ilyen esemény vallásos értelmezésének jogosultságát azzal indokolja, hogy azok számára, akik életüket az Isten jelenlétében élt életként érzékelik (tapasztalás), ésszerű, racionális, hogy Isten megtapasztalható valóságában higgyenek (gondolat).¹²

központú) szemlélettel azonosítja. (PANNENBERG, Wolfhart: *Teológia és filozófia*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2009, 103, 107–108.)

⁸ A dolgozatban az Isten, a Valós, a Végső Meghatározottság, a Transzcendens kifejezések egyenlő tartalmat fejeznek ki, és a szövegkörnyezetnek megfelelően, szinonimaként kerülnek alkalmazásra.

⁹ HICK [1]: i. m., 32–33, Hick [2]: i. m., 45–48.

¹⁰ HICK [1]: i. m. 57.

¹¹ Hick számtalan példával és hiteles beszámolóval igazolja mind a vallásos élmény létét, mind annak sok esetben megtapasztalt életátformáló erejét, valamint mindezek természettudományos értelmezését is kritika alá vonja. (HICK, John [3]: *The new frontier of religion and science*, Basinstoke, Palgrave Macmillan, 2006, 27–111.)

¹² Uo., 52, 210.

Hick és munkásságának új apostola, Kenneth Rose a George Lindbeck hármas tipológiája szerinti, tapasztalati-expresszívnek nevezett, 19. századi gyökerű, liberális vallásszemlélet tipikus képviselői. Ez a megközelítés a vallást valamely végső és egyetemes emberi tapasztalatból vezeti le.¹³ Ez a szemlélet ellentétben áll a megelőző korokban a teológiában domináns, illetve a barth-i neokonzervatívoknak köszönhetően a 20. században újjáéledt, a filozófiára és természettudományokra jellemző, kognitív szemlélettel. A kognitív megközelítésben az objektív valóságról közölnek ismereteket: kimondanak, tételesen megfogalmaznak valamit a világról, mely állítások mindig az igazság igényével lépnek fel.¹⁴

A tapasztalati-expresszív megközelítés egyéni lét szintjén zajló folyamatai Hick szerint a vallási rendszer szintjén hasonlóan zajlanak. Hick úgy látja, hogy egyik nagy vallás sem filozófiai érvekkel, hanem rendkívüli, vallási élményekkel lépett színre, és a filozófiai érvek csak később, a más alapokon álló élmények magyarázatára és védelmére lettek megalkotva.¹⁵ Hick ezeken túlmenően más érveléssel nem próbálja igazolni a vallásos világnézet létjogosultságát. Bemutatja ugyan az ezzel kapcsolatos ontológiai, kozmológiai és az értelmes tervezésről szóló érveléseket, de megállapítja, hogy egyik sem szolgáltat perdöntő bizonyítékot a vallásos világnézet igaz volta mellett.¹⁶ Ugyanígy mutatja be és értékeli a modernista pszichológiai, szociológiai érveléseket, melyek a vallásos világnézet igaz voltát, így létjogosultságát tagadják. Vagyis a vallásos és a vele konkurens, természettudományos világértelmezés lehetőségének állandóan fennálló, kettős lehetőségét nem látja feloldhatónak.

HICK EPISZTEMOLOGIÁJA

Hick szerint valaminek a jelentése és egyben jelentősége mindig egy tudati tartalomhoz és állapothoz viszonyítottan jelenik meg. Környezetünk észlelése során az érzékelt jelenséghez tartalmat, azaz jelentést kapcsoló kognitív szabadságunkkal élünk, mely szabadság a legkevésbé a fizikai környezettel kapcsolatosan érvényesül. Kognitív szabadságunk az etikai szférában már nagyobb teret kap, míg a vallások által bemutatott végső valósággal kapcsolatosan jut leginkább érvényre.¹⁷ Hick a tudományos gondolkodás analógiáját használva demonstrálja, hogy egy környezeti jel, egy helyzet érzékelését hogyan előzi meg egy tudati lépés ugyanúgy, mint ahogy a hipotézis-állítás megelőzi a tudományos kísérletet és megfigyelést. Másképp

¹³ LINDBECK, George A.: *A dogma természete*, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 1998, 47, 50.

¹⁴ Uo., 112.

¹⁵ HICK [2]: i. m., 23.

¹⁶ HICK [1]: i. m., 73–95.

¹⁷ Uo., 131–132, HICK [2]: i. m., 105.

fogalmazva azt mondhatjuk, hogy fejünkben a kultúránk elemei vannak rendszerezve, és a világot (csak) rajtuk keresztül látjuk, vagyis ismerjük fel és azonosítjuk jelenségeit.¹⁸ Ez a tudatunkban működő kulturális háló köt össze és egyben választ is el minket a külvilágtól, amit így csakis részlegesen vagyunk képesek megismeri. A lenti táblázat Hick kulturális szűrőit mutatja be.¹⁹

Az érzékelt környezet	Az észlelésben szerepet játszó előzetes tudati tartalom (<i>cognitive filter</i>)
Természet	Az élet, a túlélés programja
Etika	Az ember magunkhoz hasonló, velünk egyenlő lényként való érzékelése
Vallás	Kifejezetten vallási koncepciók

Hick a kulturális, fogalmi szűrők szerepére koncentrálnak, és pluralitásukból kiindulva tételezi a Valós sokszínűségén keresztül megismerhetetlen egységét. Ennek megfelelően Hick szerint egyetlen, a Valósról szóló megállapítás sem követelheti magának a kizárólagosságot, hiszen sokféle, egyaránt hiteles képünk lehet róla. Hick pluralizmusa az egyének szintjén azt jelenti, hogy alapvetően mindenkinek saját magának kell valamilyen képet alkotnia a Valósról. Vagyis Isten helyett marad az én és annak az üdvözlője, amelyet az ismeretlen Valósnak bármilyen formája kielégíthet, amelyet az én magának választ.

Lindbeck azonban megfordítja a Hick által a tapasztalás kapcsán felállított sorrendet, és egyértelműen a vallási élmény értelmező közegét, a kultúrát és az azt hordozó nyelvet teszi modellje központjává, nem pedig a szubjektív élményt, azon keresztül pedig az embert. Szerinte a vallás a kultúra értelmezésének a közege, és nem fordítva. Lindbeck a világot a vallási szövegek szemüvegén keresztül látja. Bár az episztemológiai gondolkodás Lindbeck által javasolt modellje ellentmond a Hick és Rose által alkalmazott tapasztalati-expresszív szemlélet szubjektivizmusának – valamint a nyelvi közeg kész fogalmi és szabályrendszerének kognitív szemléletű objektivitását állítja előtérbe –, alapvető szerkezetében azzal megegyezik. Bár elkötelezetten biblikus alapokon áll, Lindbeck elsősorban a szent szöveg és a belőle élő nyelv normatív szerepét állítja valláshermeneutikája középpontjába.²⁰ Szabályelméletének újszerűsége, hogy a „vallás maradandó és dogmatikailag jelentős

¹⁸ A kultúra nem magában álló jelenség, hanem szervesen kapcsolódik az adott közösség történelméhez, melyet a közösség által lakott terület földrajzi, éghajlati és gazdasági, politikai viszonyai alakítanak. HICK [2]: i. m., 48, 87.

¹⁹ HICK [1]: i. m., 138–163.

²⁰ Általános modelljének a keresztény vallásra történő alkalmazásakor Lindbeck a Szentírást helyezi a normatív, szabályozó szerepbe. Ez a barth-i felszólítást felidéző javaslat – „Vissza

vonását ahhoz a történethez köti, amelyet elbeszél, és ahhoz a nyelvtanhoz, amely meghatározza, hogy a történetet hogyan beszéljük el és hogyan használják.²¹ Vagyis Lindbeck elsősorban rendszerfüggő igazságokról beszél, amelyek a teljes releváns „nyelvi” kontextussal összhangban vannak, nemcsak kijelentés, hanem használat, azaz a megvalósuló életformák és cselekedetek szintjén is.²²

Hick érvelése ezen a ponton kanyarodik vissza a vallási élmény központi jelentőségéhez, és azt a fentiek fényében már mint a szabad kognitív választásunk eredményét definiálja. Hiszen Hick szerint világunk értelmezésének kikerülhetetlen kétértelmősége erőterében tudatosan kell a vallásos interpretáció mellett döntenünk. Ilyenkor egy-egy jelenséget, élményt vallásosként értelmezünk, mert azokat a tudatunkban lévő vallási koncepciókhoz kapcsoljuk, és rajtuk keresztül éljük meg. Mindez ugyanakkor Hick szerint nem azt jelenti, hogy az istenek csak a fejünkben léteznének és pusztán saját értékrendünk kivetülei, megtestesülései lennének.²³ A Hick által is érzékelt bizonytalanság abban rejlik, hogy Hick episztemológiai érvelése alapján megkérdőjelezhető saját fenomenológiai alapvetése, miszerint a vallási élmények azért jelentik a vallás lényegét, mert azokban jön létre kapcsolat az én és a Valós között. Egyrészt ugyanis azt állítja, hogy minden észlelés kognitív szűrőkön keresztül történik, másrészt viszont a vallási képzetek fényében vallásosként értelmezett tapasztalatok biztosítják az őket értelmező képzetek alapját.

A Hick szerint az én és a Valós között a vallásos élményben létrejövő kapcsolat képezi Wilfred Härle teológiájának központját. Amíg Hicknél a hangsúly az élményen van, addig Härlenél egyértelműen a kapcsolaton. Härle szerint a kinyilatkoztatás mindig valaki számára történik, vagyis az alapvetően kapcsolati jellegű. Az általa a kinyilatkoztatás kifejezésére használt szavak (*Einbeziehung, Erschliessungsgeschehen*) is a cselekvő kinyilatkoztató azon szándékát jelenítik meg, hogy kinyilatkoztatásának hallgatóját annak befogadjává formálja.²⁴ Härle szerint az ilyen kapcsolódásban azonban csak a valódi kapcsolat létrejöttének lehetősége jelenik meg, és nem feltétlenül a ténye, vagy szükségyszerűsége.

Härle rendszerében az ember léte az Istennel meglévő, az Istentől származó kapcsolatában gyökerezik (*Relationsontologie*), vagyis lényegét tekintve az embertől független, tőle kívülálló forráshoz kötődik, hiszen az Isten lényegében, az agapé szeretetben gyökerezik.²⁵ Különösen fontos a pluralizmus témája szempontjából Härle azon megállapítása, hogy ez, a szeretet természetéből fakadóan senkit sem

az Igéhez!” – nyitott a magát a Szentírást mint Lindbeck által objektíven autentikusnak ítélt forrást érő kritikák előtt.

²¹ LINDBECK: i. m., 136.

²² Uo., 111–112.

²³ HICK [1]: i. m., 204–205.

²⁴ HÄRLE, Wilfried [1]: *Dogmatik*, Berlin/Boston, Walter dr Gruyter, GmbH & Co KG, 2012, 98.

²⁵ HÄRLE [1]: i. m., 654.

zár ki az eszkatonból, hiszen a feltétel nélküli kegyelem nem fér össze a kárhozattal, sem mint örök szenvedés, sem mint örökre érvényes megszűnés. Ezzel Härle az általa „*Apokatastasis panton*”-nak, univerzális megváltásnak (*Allerlösung*) nevezett eszkatológikus megváltásban reménykedők általa is kisebbségnek tartott táborát gyarapítja. Härle ezt a rendkívül pozitív, rendszerében többször is felbukkanó üdv-optimista kijelentését azzal tompítja, hogy abban szerinte ugyan a keresztény reménység teológiai magva jut kifejezésre, de (mivel reménységről van szó) nem lehet bizonyossággként kezelni.

A VALLÁSI PLURALIZMUS IDEOLÓGIÁJA

Hick-nek a vallási élményt központba állító, fenomenológiai és a kulturális szűrők racionális működését hangsúlyozó, általa globálisnak²⁶ nevezett episztemológiai érvelése saját logikája szerint elkerülhetlenül vezet a vallási pluralizmus ideológiájának megalkotásához. A vallások és istenek látható, tényszerű pluralizmusa mögött a pluralizmus eme ideológiája – tekintettel a vallásos világnézet eddig bemutatott elemzésének eredményeire – azt állítja, hogy mindenki vallása egyenlő kell legyen, vagyis a vallások közül nem lehet egy igaz és a többi hamis.²⁷ Hick pluralista hipotézise szerint a „tengelykor utáni vallások mind ugyanannak a mindent magába foglaló Valósak a különböző tapasztalásai, megfogalmazásai és a benne való élet különböző élményei.”²⁸ A világvallások között fennálló, Hick által is érzékelt és többször jelzett különböző konfliktusok és ellenmondások magyarázatául Hick nem a világvallások gyűjtőpontjába állított egy, közös Valóst tételező állítását vizsgálja felül, hanem a feszültségekért inkább a Valós kulturálisan kondicionált, így kultúránként különböző, emberi észlelését teszi felelőssé.²⁹ Bár ez a magyarázat illeszkedik Hick humanista-racionalista gondolatmenetébe, mégsem válaszolja meg azt a racionális kérdést, hogy a Valós miért hagyja jóvá, miért nem változtatja meg a róla alkotott és rá hivatkozó, egymással nyilvánvaló feszültségben lévő, sőt akár egymást kölcsönösen kizáró emberi képzeteket, melyek sokszor az emberek közötti erőszak legfontosabb forrásaként szolgálnak. Elgondolkodtató, hogy a Valós mindenben ellenkező, plurális tapasztalatunk szerinti egységének tételét Hick a megismerés és gondolkodás kulturális meghatározottságát hangsúlyozó, realista episztemológiájától lényegében teljesen függetlennek szánt és annak is látszó filozófiai indokkal úgy magyarázza, hogy Ockham gazdaságossági logikáját követve ez a leggazdaságosabb, legegyszerűbb filozófiai magyarázat, amely azonban nem

²⁶ HICK [2]: i. m., 25.

²⁷ HICK [1]: i. m., 233-234, HICK [2]: i. m., 56.

²⁸ HICK [1]: i. m., 235, HICK [2]: i. m., 52.

²⁹ Uo., 25, 54, 82.

kőbe vésett törvény.³⁰ E magyarázat elfogadhatósága természetesen a különböző vallásokat, vallási élményeket megfigyelő személytől függ. Hick szerint az általa axiómának javasolt állítás csak „a legjobb magyarázat”. Hick szerint a vallási élmények, tapasztalatok kielégítően harmonizálhatók ahhoz, hogy ne legyen szükség egnél több számú vallási gyűjtőpontot, vagyis Istent feltételezni.³¹

Hick pluralista hipotézisének fontos, a Valós helyét Rudolf Otto numinózusával azonosító eleme szerint az emberiség pluralista vallási élete miatt a numinózus posztulálása szükséges.³² Hick elemzése vállaltan vesz erőteljes filozófiai-spekulatív irányt, amikor a klasszikusan a *tremendum* és *fascinum* fogalompárral leírt³³ numinózus világ természetéről fejt ki nézeteit. Hiszen maga a numinózus (vagy Isten *an sich*, vagy Isten *a se*) fogalma zárja ki annak emberi megismerhetőségét, befogadhatóságát, megfogalmazhatóságát. Hick a numinózus megragadhatatlanságának alátámasztására a keresztény filozófusok közül Anselmust és Aquinói Tamást idézi, majd a hinduizmusnak és a buddhizmusnak a személytelen végső valóságról alkotott képét mutatja be részletesen.³⁴

Feltételezett természetéből adódóan Hick szerint a numinózusról nem állítható, hogy etikailag jó, vagy rossz, hiszen etikai kategóriákat csak személyes kapcsolatban lehet értelmezni. Hick semmilyen egyéb jelzőt sem hajlandó elfogadni csak azt a megállapítást, hogy a Valóst emberi nézőpontból végső soron jóságosnak, és nem ellenségesnek vagy közömbösnek tapasztaljuk meg.³⁵ Ugyanakkor a numinózisként értelmezett Valós racionalitását Hick sem tagadja, ami a korábban, a Valós konfliktusos értelmezései kapcsán felvetett kérdés megválaszolatlanságát húzza alá. Milyen racionalitás az, ami teret ad önmaga nemcsak eltérő, de ellentmondásos értelmezéseinek is? Valóban jóságos? De tágabban értelmezve a kérdést, mit mondhatunk a Valósról, ha emberileg nem feltárható és befogadható a természete? Eme ellentmondás inverze az a kérdés, hogy az Isten természetéről folytatott filozófiai gondolkodást tarjuk-e a Valós tényleges természetét feltáró forrásmunkának, vagy a Valós vallási élményekben – ugyan emberi korlátok között megtapasztalt, de valóban – sokszínű valóságát.³⁶ Másképp fogalmazva, a Valós elsősorban az a vég-

³⁰ HICK [1]: i. m., xxvii, xxxiii; Rose ugyanezt az érvelést alkalmazza: ROSE, i. m., 155–156.

³¹ Hick a saját pluralista felfogásától eltérő pluralizmus-koncepciókat is kritika alá vonja. A *multiple aspect pluralism* gyengesége szerinte az, hogy nem jut el a transzcendens élmények egy közös forrásának feltételezéséhez, és a töredezett vallásos koncepciókban leragadva gondolkodik. A *polycentric pluralism* ugyanakkor következetes, a végső valóság vonatkozásában is pluralizmust feltételező gondolatmenete miatt nem elfogadható Hick számára. (HICK [3]: i. m., 154–161.

³² HICK [1]: i. m., 249–250, HICK [2]: i. m., 91–92.

³³ VOIGT, Vilmos: *A vallási élmény története*, Budapest, Timp Kiadó, 2004, 73–75.

³⁴ HICK [1]: i. m., 246–247, 253–255, HICK [2]: i. m., 94.

³⁵ HICK [1]: i. m., 338–339, xxiv–xxv.

³⁶ Hick maga is elismeri, hogy az Istent leíró „omni” kezdetű jelzők csak a filozófiai gondolkodás termékei, hiszen korlátos lényekként képtelenek vagyunk a határtalanságot érzékelni, felfogni.

telenség, amit az emberek kigondolnak róla, vagy elsősorban az a végesség, amit ő megmutat magából, ahogy ő akarja, hogy ismerjük? Ehhez hasonlóan kérdezzük, hogy amennyiben számos, Hick szerint is elsődleges forrásnak tekintendő vallási élményben a Valós személyként mutatkozik be számunkra, miért mondjuk mégis azt, hogy nem lehet személy? A Valós kikutathatatlanságát bizonyító, Hick által alkalmazott apophatikus filozófiai gondolat a fenti ellentmondások feloldatlansága mellett egyrészt vészesen közel visz az üresség és a filozófiai szkepticizmus határához, másrészt nem vesz tudomást az emberi megismerés és gondolkodás határaitra figyelmeztető tanácsról (5Móz 29,29).

Hick – csakúgy, mint később Rose – a Valósról megfogalmazott, kissé elnagyolt, apophatikus teológiáját és így az erre épített pluralista ideológiáját Paul Tillich „Végső Meghatározottságként” (*Ultimate Concern*) megfogalmazott istenképéhez igyekszik kapcsolni, és ezzel Tillichet implicit módon saját elgondolásainak igazolására használja.³⁷ Hick ezen törekvése részben elfogadható, részben indokolatlan. Tillich a Valós konkrétsága és feltétlensége, a megtapasztalhatósága és abszolút és ezáltal absztrakt volta közötti, Hicknél is megmutatkozó feszültséget Hickkel ellentétben egyáltalán nem oldja fel, hanem mindkét oldal szükségességét, szerves egységét hangsúlyozza.³⁸ Mint *Rendszeres teológiája* Istenről szóló részében írja, „a vallásos meghatározottság végső jellege egyetemes értékek és értelmek felé kényszerít; a vallásos tapasztalat konkrétsága viszont sajátos értékek és értelmek felé visz. A feszültség feloldhatatlan.”³⁹ Az egybecsomagolt feszültséget Tillich szerint, Hickkel ellentétben, csak a szentháromságos struktúrák képesek összefogni, mivel a végső meghatározottság konkrét formái a politeizmus, az abszolút elem pedig a monoteizmus felé tolja az isteneszmét.⁴⁰

A PLURALIZMUS ÉS A KERESZTÉNYSÉG ELUTASÍTÁSA

Hick részletesen csak a kereszténység globális kizárólagossági igényét kritizálja, az iszlámot és a judaizmust ettől megkíméli, míg a hinduizmus és a buddhizmus személytelen univerzalitását a pluralizmus ideológiájával megegyező tartalmúként mutatja be. A kereszténységgel Hick azért vitatkozik, mert nem hajlandó Jézus Krisztusnak az isteni üdvtervben betöltött központi, azaz egyedülálló, egyetemes megváltói szerepét elfogadni, mert szerinte azzal az Isten és ember közötti egyéb, más vallásokban bemutatott kapcsolódások érvényességét tagadjuk meg.

(HICK [1]: i. m., xxx.)

³⁷ HICK [1]: i. m., 4, 196, 237; HICK [2]: i. m., 92, ROSE: i. m., 28, 37–38.

³⁸ TILlich: i. m., 177.

³⁹ Uo., 179.

⁴⁰ Uo., 184.

Hick szerint Jézus erkölcsi tanítása önmagában is fénylik, nem kell hozzá a kettős természet csodája.⁴¹ Történetkritikai felvetésekre hivatkozva jelenti ki, hogy a) az inkarnáció csak metafora lehet, mivel az inkarnációnak nincs szó szerinti jelentése, mert nem is lehet, b) Jézus biztosan nem gondolta magát Istennek, csak a későbbi hagyomány nyilvánította annak és c) a megtestesülés az Agapé megtestesülése volt.⁴² Hickkel szemben Tillich részben a történetkritikai felvetésekre utalva ugyanakkor azt írja, hogy a „bibliai [Jézus] kép mögött nincs olyan kép, amely tudományosan valószínűsíthető lenne. ... A történeti kutatás nem festheti meg a lényegi képet, ha a mellékvonásokat, mint vitatható jegyeket eleve mellőzi. A lényegi vonások a mellékvonásokból állnak össze.”⁴³

További ellentét van Hick és Tillich között a Krisztus-esemény globális jelentőségének megítélése tekintetében. Hicktől eltérően Tillich azt az egyetemes történelem középpontjaként határozza meg, mely időben egy meghatározott ponton történt. A kereszténység hitbéli meggyőződésén, vagyis e kijelentési és üdvözítő esemény minden korban, transztemporálisan érvényes vallási élményén túlmenően a többi vallás ilyen téren megfigyelhető hiányossága biztosítja a keresztény üzenet globális érvényességét. Tillich szerint egyik vallás sem rendelkezik ilyen egyértelmű, a történelmet kettéosztó eseménnyel és határvonallal, melyben a „történelem tudatára ébred önmagának és önmaga értelmének.”⁴⁴

Feltűnő, hogy Hick Krisztust elutasító pluralizmusa bemutatása közben nem reflektál teljes körűen saját, személyes értékválasztására. Mint láttuk, tudatos és racionális alapokon áll mindent átfogó vallásos világnézete és -magyarázata, de ezen belül elkötelezetten ragaszkodik a pluralizmus tényét ideológiává fejlesztő és ezzel párhuzamosan Krisztus mindenk feletti egyedülállóságát következetesen elutasító, exkluzivista álláspontjához. Hicknek a pluralizmus ideológiája melletti abszolutista fellépése tulajdonképpen logikai szükségszerűség. Célja érdekében Hick minden, az általa felállított kritériumoknak nem megfelelő igazságot tagad és száműz gondolkodási palettájáról.⁴⁵

PLURALIZMUS ÉS A KERESZTÉNY INKLUZIVIZMUS

Hick plurális ideológiájának az ortodox kereszténységet elutasító álláspontjával szemben már találkoztunk Tillich teológiájának egyetemes érvényű, krisztocentrikus

⁴¹ HICK [1]: i. m., xxxv.

⁴² HICK [2]: i. m., 28, 71, 73–74.

⁴³ TILLICH: i. m., 315.

⁴⁴ Uo., 629–632.

⁴⁵ D’COSTA, Gavin: *The impossibility of a pluralist view of religions*, Religious Studies, MXMLXXXVI, 32/2, 228–229.

megállapításaival. Ezek, továbbá Härle velük összhangban lévő rendszere igazolják a Hick által nevelésnek, az általa fundamentálisan exkluzivistának tartott keresztény álláspont inkluzívva alakítása érdekében, jellemzően a II. vatikáni zsinat után, katolikus teológusok által megfogalmazott javaslatok teológiai megalapozottságát. Hick elutasítja Karl Rahner anonim keresztényekről szóló gondolatait csakúgy, mint Hans Küng elképzelését, miszerint Isten a legtöbb embert a nem-keresztény vallásokon keresztül üdvözíti, ha ők az adott vallásukban hűségesek istenükhöz.⁴⁶ Hicknek az ökumenizmust segítő javaslatokkal szembeni elutasítása azért meglepő, mert a javaslatok alapvetően összeegyeztethetők Hicknek a korábban bemutatott elgondolásával, miszerint az énközpontúságról a Valós-központúságra – az egyes vallásokban érvényes szabályok szerinti – áttérés a megváltás/felszabadulás feltétele. Az egyedüli, ugyanakkor Hick számára döntő különbségnek csak az tűnik, hogy a keresztény teológusok ragaszkodnak ahhoz, hogy a keresztény Istennel azonosítsák a Valóst, míg Hick ettől mint a vallási pluralizmus ideológiája megtagadásának jelétől elzárkózik.⁴⁷

Hick egyértelműen a hinduizmus – és a vele e tekintetben egyetértő buddhizmus – numinózus képét használja fel a Valós és a hozzá kapcsolódó emberi viszony hitelesként ajánlott, pluralista leírásához. Ez az indiai eredetű vallásokat előtérbe helyező álláspontja nem lehet meglepő, hiszen az általuk ajánlott világkép pontosan illeszkedik Hick vallási pluralista ideológiájához. Mivel az indiai vallások régebbiek, mint Hick ideológiája, amelyet részben ezek megismerése és tanulmányozása révén fejlesztett ki, felvetődik a gyanú, hogy Hick valójában az indiai vallások és a belőlük táplálkozó filozófiai áramlatok világképét csomagolja át új, nyugati nyelvezetű, egy istenemberi Jézus és Szentháromság nélküli, egyetemes igényű vallásfilozófiává.⁴⁸

Härle keresztény alapokon állva igyekszik oldani a különböző vallások egymással részben konfliktusban lévő igazságigényei közötti feszültséget. Härle szerint „felelős teológia nem állíthatja, hogy a Krisztusban történt isteni kinyilatkoztatás az egyedül üdvösségre vezető kinyilatkoztatása Istennek. Azt azonban keresztény nézőpontból állítani lehet, hogy a Krisztusban történt kinyilatkoztatás egy mércét, illetve normát állít fel, amelyhez a többi kinyilatkoztatást kell mérnünk.”⁴⁹ Härle ugyanakkor pragmatikusan megállapítja, hogy konkuráló igazságigények esetén nincs értelme a vitának és egymás elismerésének sem, hiszen az érintett vallások egymást kizáró igényekkel lépnek fel. Javaslatára szerint az ilyen helyzeteket felismerve tiszteletteljesen kell egymással együttélni. Ez a tolerancia Härle eszkatológikus reménységének fényében azt jelenti, hogy az ellenmondásokat el kell viselni, ha úgy tetszik, el kell szenvedni.

⁴⁶ HICK [2]: i. m., 28, 32.

⁴⁷ A másik probléma az, hogy a javaslatokat kidolgozó katolikus teológusok a Római Katolikus Egyház központi szerepét nem tudják mellőzni egyetlen ajánlásukból sem.

⁴⁸ HICK [1]: i. m., xl.

⁴⁹ HÄRLE [1]: i. m., 101.

A PLURALIZMUS IDEOLÓGIÁJÁNAK JÖVŐBELI KITELJESEDÉSE ÉS ENNEK INKLUZIVISTA CÁFOLTA

A Hick tanulmányának végén található epilógus további fényt vet gondolkodására. A jövőbe nézve Hick a vallásközi ökumené erősödését látja, és úgy gondolja, hogy a képzettebb keresztények (nyilván hozzá hasonlóan) el fogják fogadni a vallásos világ pluralizmusának tényét és a kereszténységet (csak) egy vallásnak fogják látni a többi világvallás között. Ezzel a kereszténység – és hozzá hasonlóan majd a judaizmus és iszlám is – be fogja érni a már ma is sokkal fejlettebb pluralista világképpel bíró hindu, buddhista, dzsain és szikh vallásokat.⁵⁰ Ebben az új világban továbbra is megmarad az egyes világvallások kulturálisan megalapozott különállása, de egymással szemben megfogalmazott exkluzivitásuk a pluralista ideológia, vagy másképpen fogalmazva világteológia tényérésének köszönhetően fokozatosan feloldódik.⁵¹

Ezzel szembeni alternatíva a Härle rendszeres teológiáján alapuló, általa pozicionális pluralizmusnak nevezett vallásközi formula, amely lényegét tekintve nem tartozik egyik eddig ismertetett fő kategóriába sem, bár keresztény alapokon áll. Härle szerint saját hitünkről bizonyosságot tenni kötelességünk (apologetika), mert ezzel fejezzük ki a másik komolysága és racionalitása iránt érzett tiszteletüket. Vagyis Härle szerint tiszteletteljes és komoly véleménycserére van szükség a különböző vallások képviselői között, melyek mindkét oldalon felvállalt célja az egymás meggyőzésére tett próbálkozás. A pozicionális pluralizmus nézőpontja számára ugyanakkor elfogadott tény, hogy nem lehetséges kilépni a saját igazságtudatunkból (ami minket elnyert), és nem tudunk szabadon egy másik igazságtudathoz átpártolni. Egy másik vallás igazságigényét így nem tudjuk megerősíteni, de annak sincs értelme, hogy igazságigényét elutasítva vitatkozzunk vele. Ehhez ugyanis a másiknak először meg kellene nyernie a maga számára (vagyis a másik vallás hívővé kellene válnunk), és csak ezek után lehetséges hamisságának bebizonyosodnia.⁵² Ezzel összhangban Härle olyan ökumenikus dogmatika megteremtését sürgeti, mely nem azonos a jelenlegi konszenzus-ökumenével, amelynek keretében olyan megfogalmazások születnek, amelyeket minden résztvevő el tud fogadni, mivel azok többértelműen vannak megfogalmazva. Härle szerint ezzel szemben áll a konstruktív ökumené,

⁵⁰ HICK [1]: i. m., 377–379, HICK [2]: i. m., 21.

⁵¹ Rose 2014-es helyzetértékelése szerint jelenleg a nyugati, keresztény indíttatású teológiatudományban az exkluzivizmusnak, a fundamentalistákat és a konzervatív evangélikákat leszámítva már nincs visszhangja. Ugyanakkor a pluralizmus ellenében az inkluzivizmus az 1990-es évektől kezdve annyira felerősödött, hogy az a pluralista ideológia terjedésének gátját jelenti. (ROSE: i. m., 35, 45, 67.)

⁵² HÄRLE, Wilfred[2]: „Christlicher Glaube und die Religionen, Positioneller Pluralismus als christliche Konsequenz”, *BERLINER DIALOG* 15, 4–1998, https://www.religio.de/dialog/498/15_03-06.htm (Letöltés: 2019.02.11.)

amely a másikat meghallgatja (tanokat és kérdésfelvetéseket), és a lehető legpontosabban fogalmazza meg saját igazságismeretét a másik felvetéseire is reagálva, majd azt a másik számára is érthető módon igyekszik átadni.⁵³

ÉRTÉKELÉS

A vallási pluralizmus John Hick által útjára bocsájtott ideológiája a vallásosság humanista és racionális értelmezését alapul véve egy megismerhetetlen transzcendens valóságról szerzett, emberi tapasztalatok kultúrafüggő értelmezésének termékeként tekint a különböző vallásokra. Humanista indíttatása alapján egyik vallási tapasztalatot és magyarázatot sem hajlandó a többi elé helyezni, hiszen nem tud olyan mércét azonosítani, amellyel igazságtartalmukat mérni lehetne.

Mivel lényegüket tekintve a végső értelemben személytelen istenfogalmat használó hindu és buddhista vallásokra jellemző pluralizmus megegyezik a Hick által javasolt ideológiával, Hick alapvetően e dél-ázsiai vallások tanításai révén, szinte azokkal példálózva mutatja be gondolatait. Hick pluralizmusa éles ellentétben áll a kereszténység krisztocentrikus világ- és történelemszemléletével, amelyet Hick erélyesen elutasít. A Hick pluralizmusként bemutatott krisztustagadása során a kereszténység ellen felsorakoztatott érvek a keresztény vallást felhasználó politikai teológia és gyakorlat területéről származnak, és nem tükrözik a kereszténység valódi értékeit és céljait.

Hick pluralizmusa (különösen Rose értelmezésében) paradox módon a többi vallásfilozófiai irányzattal szemben türelmetlen, és az általa elvetett exkluzivizmusra jellemző abszolút igénnyel lép fel. Mivel az egyedül racionális és így helyes vallásfilozófiaként értelmezi a pluralizmust, nem érti, hogyan lehet még mindig tere az exkluzivizmusnak, és hogyan növekedhet a vallási inkluzivizmus tábor.

Mindezek alapján Hick pluralizmusát a Jézus Krisztust a keresztény tanítás politikai-ideológiai vetületén keresztül elutasító, a hinduizmust nyugati, filozófiai nyelvbe öltöztetve felhasználó ideológiai támadásként lehet értékelni.

Hick pluralizmusával ellentétben Härle pluralizmusa mind teológiai, mind pragmatikus szempontból alkalmasabbnak mutatkozik a vallások pluralizmusának értelmezésére és a közöttük meglévő, illetve az általuk generált feszültségek kezelésére. Hick emberközpontú aktivizmusával szemben Härle mindezzel az eszkatonba tolja a feszültségek megszűnésének idejét, és az embert csak a feszültségek elhordozására, és nem megoldására szólítja, illetve készíti fel.

⁵³ HÄRLE [1]: i. m., 145–146.

FORRÁS
